

MORFOLOGINĖ ITALIZMŲ ADAPTACIJA LIETUVIŲ KALBOJE

ESMINIAI ŽODŽIAI: skolinių adaptacija, morfologinis įforminimas, italizmai.

ĮVADAS

Žodis *italizmas* lietuvių kalbotyroje – nedažnas terminas. Pagrindiniuose tarptautinių žodžių žodynuose pateikiama tokia jo apibrėžtis: *žodis arba posakis, paimtas iš italų kalbos*¹. Įvairūs šios apibrėžties probleminiai aspektai autoriaus jau aptarti (Lanza 2010a: 24 tt.), o šiame straipsnyje *italizmais* plačiąja prasme laikomi visi tie žodžiai, kurių šaltinis – italų kalba, nesvarbu, ar jie į lietuvių kalbą pateko tiesiogiai, ar per kalbas tarpininkes. Savaimė suprantama, kuo ilgesnis buvo žodžio kelias, tuo sudėtingiau aiškinti jo ryšį su šaltiniu: santykis tarp pradinės ir pasiskolintos žodžio formų yra visų tarpinių sąveikų rezultatas. Senieji skoliniai, jau prigiję lietuvių kalbos leksikoje, turi net žymių fonetinės bei morfologinės struktūros pakitimų. Atskirų skolinimosi procese dalyvaujančių kalbų morfologijos sistemų lyginamoji analizė dažnai leidžia išsiaiškinti, ar šie pakitimai dėsningi, taip pat padeda nustatyti, kurios kalbos yra paveikusios vieną ar kitą skolinį. Tai labai svarbu kalbos istorijos ir etimologijos požiūriu. Kita vertus, siekiant įforminti naujus skolinius, paprastai patenkančius į lietuvių kalbą tiesiogiai, italų ir lietuvių kalbų morfologijos sistemų lyginamoji analizė gali turėti, ypač kalbos normintojams, nemažai praktinės reikšmės.

Gana išsamiai skolinių morfologinį adaptavimą yra aprašiusi Adelė Valeckienė (1967). Kalbininkė taikliai pastebėjo, kad „kitų kalbų kilmės žodžiai paprastai pritaikomi prie lietuvių kalbos morfologinės sistemos: daiktavardžių sutampančios galūnės paliekamos, lietuvių kalbai nebūdingos galūnės atmetamos, ir vietoj jų pridedamos labiausiai jas atitinkančios lietuviškos. [...] Lietuvių kalboje kitų kalbų kilmės daiktavardžiai gauna „stipriųjų“ linksniavimų galūnes, dažniausiai vyr. g. *-as*, *-is* (kilm. *-io*), mot. g. *-a*, *-ė*“ (1967: 128).

¹ Šitaip, žodis į žodį, aiškina *italizmą* ir TŽŽ 2008, ir VV TŽŽ.

Italų kalbos žodžiams būdingos balsinės galūnės, jos paprastai nekirčiuotos². Dažniausios vardažodžių vienaskaitos galūnės yra *-a* ir *-o*, išriedėjusios iš lotynų kalbos pirmosios ir antrosios asmenuotės, kurios atitinkamai rodo moteriškąją ir vyriškąją giminę (pvz.: lot. *rosa(m)* ‘rožė’ > it. *rosa*; lot. *lupu(m)* ‘vilką’ > it. *lupo*³). Dvigubai dažniau pasitaikanti galūnė *-e* būdinga abiejų giminių žodžiams (pvz.: *madre* ‘motina’; *padre* ‘tėvas’). Galūnės *-i* ir *-u* labai retos, jos nerodo nei giminės, nei skaičiaus ir yra dažniau būdingos skoliniams. Pagrindinės daugiskaitos galūnės yra *-e* (iš vns. *-a*) ir *-i* (iš vns. *-o*, *-e*, kartais ir *-a*).

Toliau skolininė leksika iš italų kalbos aptariama pagal itališkas galūnes, siekiant atskleisti skolinių patekimo į lietuvių kalbą etapus, paryškinti dėsningus morfologinius kitimus, iškelti bei svarstyti kelis probleminius atvejus. Tam tikri formų giminės arba skaičiaus neatitikimo atvejai aprašomi atskirai. Nors didžiausią dalį italizmų sudaro daiktavardžiai, tačiau skolinasi ir kitų kaitomų kalbos dalių. Jų morfologinė adaptacija taip pat aptariama atskirai. Duomenys paimti iš *Lietuvių kalbos italizmų sąvado* (toliau – LKIS), kuris susideda iš 936 italizmų (plačiau apie jo sudėtį, specifiką, sudarymo metodus žr. Lanza 2010a: 105 tt.).

ITALŲ KALBOS DAIKTAVARDŽIŲ SU GALŪNE *-A* ADAPTAVIMAS

Kai kalboje tarpininkėje itališkas žodis netenka galūnės *-a* ir gale tariamas kietasis priebalsis⁴, lietuvinamas paprastai jis gauna galūnę *-as* (plg. Valeckienė 1967: 112), pvz.: *bancarotta* > *bankrotas* (vok. *Bankrott*), *porcellana* > *porcelianas* (vok. *Porzellan*), *spaccata* > *špagatas* (vok. *Spagat*), *cupola* > *kupolas* (rus. купол), *fontana* > *fontanas* (rus. фонтан), *tarantola* > *tarantulas* (rus. тарантул), *torta* > *tortas* (rus. торт), *banca* > *bankas* (rus.

² Išimtis iš esmės sudaro tarnybiniai žodžiai (pvz.: artikeliai *il*, *un*, prielinksniai *con*, *per* ir t. t.), skoliniai (pvz.: *sport* ‘sportas’, *film* ‘filmas’) ir dar kai kurie pavieniai neįprastos darybos leksikos elementai.

³ Dažniausiai italų kalbos žodžio forma remiasi atitinkamo lotynų kalbos žodžio galininku.

⁴ Sąvokos „kietasis priebalsis“ ir „minkštasis priebalsis“ tinka kalbant apie lietuvių, lenkų, rusų kalbas. Tokioms kalboms kaip italų (ir iš dalies prancūzų, anglų ir vokiečių) šis artikuliacinis požymis nebūdingas (beje, A. Valeckienė apie tai visai neužsimena). Italų priebalsiai nebūna minkštinami: juos artikuliuojant, liežuvis visai nekyla prie gomurio. Nežymus liežuvio pakilimas būdingas tik fonemoms /l/, /ʎ/ ir /ɲ/, todėl tik jas realizuojant būtų galima kalbėti – ir tai dar sąlygiškai – apie italų kalbos minkštuosius priebalsius.

банк, vok. *Bank*, lenk. *bank*), *polizza* > *polisas* (pr. *police*), *risalita* > *rizalitas* (vok. *Risalit*, lenk. *ryzalit*), *spinetta* > *spinetas* (vok. *Spinett*, lenk. *szipinet*).

Kai kalboje tarpininkėje itališkas žodis netenka galūnės *-a*, o gale taria-mas minkštasis priebalsis, lietuvių kalboje jis gauna arba vyr. g. galūnę *-is* (plg. Valeckienė 1967: 115), pvz., *medaglia* > *medalis* (pr. *médaille*, lenk. *medal*), arba mot. g. galūnę *-ė*, pvz.: *caravella* > *karavelė* (pr. *caravelle*), *carmagnola* > *karmanjolė* (pr. *carmagnole*).

Tiesa, itališkų žodžių galūnė *-a* daug kur galėjo virsti *-ė* dėl vokiečių kalbos įtakos (plg. Valeckienė 1967: 121), pvz.: *arietta* > *arijetė* (vok. *Ariette*), *barcarola* > *barkarolė* (vok. *Barkarole*), *fughetta* > *fugetė* (vok. *Fugette*), *bagattella* > *bagatelė* (vok. *Bagatelle*), *berretta* > *beretė* (vok. *Berette*), *fumaro-la* > *fumarolė*⁵ (vok. *Fumarole*), *novella* > *novelė* (vok. *Novelle*), *operetta* > *operetė* (vok. *Operette*), *sardina* > *sardinė* (vok. *Sardine*), *cittadella* > *citadelė* (vok. *Zitadelle*). O *staffetta* > *estafetė* gautas per prancūzų *estafette*.

Lenkų kalba paprastai galūnę *-a* išlaiko, todėl nelengva spręsti, ar žodis buvo gautas per ją, ar tiesiogiai. Tokių žodžių nemažai, pvz.: *acquatinta* > *akvatinta* (lenk. *akwatinta*), *bravura* > *bravūra* (lenk. *brawura*), *campagna* > *kampanija* (lenk. *kampania*), *firma* > *firma* (lenk. *firma*), *guardia* > *gvardija* (lenk. *gwardija*), *loggia* > *lodžija* (lenk. *lodžia*), *malaria* > *maliarija* (lenk. *malaria*), *sottana* > *sutana* (lenk. *sutanna*), *tara* > *tara* (lenk. *tara*) ir t. t.⁶ O per lenkų kalbą gautas žodis *kaliaropė* (lenk. *kalarepa*, iš it. *cavolo rapa*) – retas nuo kitų kalbų visiškai atsieto galūnės parinkimo pavyzdys. Žodis adaptuotas pagal analogiją: neaiškus dėmuo *kala-* paliktas (plg. *kalafioras*, it. *cavolfiore* iš *cavolo fiore*), o dėmuo *r(z)epa* (tai yra *ropė*, it. *rapa*) tiesiog išverstas lietuvišku atitikmeniu (žr. Fraenkel 1962 *sub voce*).

Kai žodis gautas tiesiogiai (dažniausiai per rašytinę kalbą), kaip ypač dažnai būna su neseniai atėjusiais skoliniais, galūnė *-a* išlaikoma, pvz.: *grappa* (it. *grappa*), *mafija* (it. *mafia*), *mozzarella* (it. *mozzarella*), *pica* (it. *pizza*).

Kai žodis žymi moteriškosios lyties asmenį, paprastai galūnė *-a* išlieka (plg.: *ballerina* > *balerina*, *diva* > *diva*, *madonna* > *madona*, *primadonna* > *primadona*, *signora* > *sinjora*, *signorina* > *sinjorina*); *-ė* pasitaiko rečiau (plg.: *dogaresa* > *dogaresė*, *favorita* > *favoritė*, *cortigiana* > *kurtizanė*⁷; žr. taip pat toliau).

⁵ TŽŽ 1936 ir TŽŽ 1951 teikiamas *fumarolas*.

⁶ Lenkų kalbos tarpininkavimą gali išduoti kirčio nukėlimas į antrąjį nuo galo skiemenį, pvz., it. *góndola* > lenk. *gondola* > liet. vns. kilm. *gondòlos*.

⁷ Forma *favoritė* aiškintina opozicija su vyr. gim. *favoritas* (iš it. *favorito*), *kurtizanė* – kitų kalbų įtaka (plg. pr. *courtisane*, vok. *Kurtisane*).

Itališki žodžiai su abi gimines žyminčiu tarptautiniu baigmeniu *-ista* (iš lot. *-ista(m)*), kuris yra iš gr. *-ιστης*) lietuvių kalboje be išimčių perima baigmenį *-istas* (mot. g. *-istė*), pvz.: *fascista* > *fašistas*, *-è, novellista* > *novelistas*, *-è, solista* > *solistas*, *-è*⁸, arba vien *-istė*, kai žodis žymi tik moteriškosios lyties asmenį, pvz.: *camerista* > *kameristė*.

ITALŲ KALBOS DAIKTAVARDŽIŲ SU GALŪNĖMIS *-E, -O* ADAPTAVIMAS

Išdėstytos pastabos apie galūnę *-a* gali taip pat padėti išaiškinti itališkų žodžių galūnės *-e* (ir iš dalies *-o*) adaptavimo ypatybes. Kai numetus itališko žodžio galūnę lieka kietasis priebalsis, lietuvių kalboje skolinys gauna galūnę *-as*, pvz.: (iš it. *-e*) *allarme* > *aliarmas* (lenk. *alarm*), *arsenale* > *arsenalas* (lenk. *arsenał*, rus. *арсенал*), *balcone* > *balkonas* (lenk. *balkon*, rus. *балкон*), *cornice* > *karnizas* (rus. *карниз*), *finale* > *finalas* (rus. *финал*), *maggiore* > *mažoras* (pr. *majeur*, rus. *мажор*), *marzapane* > *marcipanas* (vok. *Marzipan*), *pallone*, tarm. *ballone* > *balionas* (pr. *ballon*, lenk. *balon*), *tenore* > *tenoras* (lenk. *tenor*); (iš it. *-o*) *accordo* > *akordas* (vok. *Akkord*, lenk. *akord*), *barocco* > *barokas* (vok. *Barock*), *cardano* > *kardanas* (lenk. *kardan*), *duetto* > *duetas* (lenk. *duet*, rus. *дует*), *colorito* > *koloritas* (lenk. *koloryt*), *libretto* > *libretas* (rus. *либретто*), *quartetto* > *kvartetas* (vok. *Quartett*, lenk. *kwartet*), *sonetto* > *sonetas* (vok. *Sonett*, lenk. *sonet*, rus. *сонет*), *soprano* > *sopranas* (vok. *Sopran*, lenk. *sopran*, rus. *сопрано*)⁹.

Kai numetus galūnę itališko žodžio kamieno gale tariamas minkštasis priebalsis, lietuvių kalboje skolinys gauna arba vyr. g. galūnę *-is*, pvz.: (iš it. *-e*) *bemolle* > *bemolis* (pr. *bémol*); (iš it. *-o*) *modello* > *modelis* (lenk. *model*), *profilo* > *profilis* (pr. *profil*), *zoccolo* > *cokolis* (rus. *цоколь*), arba mot. g. galūnę *-ė*, pvz.: *acquarello* > *akvarelė* (pr. *acquarelle*, vok. *Akvarell*, rus. *акварель*), *pastello* > *pastelė* (pr. *pastel*, rus. *пастель*), *trillo* > *trelė* (rus. *трель*), *violoncello* > *violončelė* (rus. *виолончель*).

⁸ Šalia šių (jo LKIS nėra) minėtinas *baristas -è* (reikšmė 'kavos ruošimo meistras', nors itališkai tai tiesiog *barmenas*), visai neseniai įtrauktas į *Svetimžodžių atitikmenų sąrašą*, patvirtintą Valstybinės lietuvių kalbos komisijos (toliau – VLKK) 2011-04-07 protokoliniu nutarimu Nr. PN-4.

⁹ Kai kurie iš šių italizmų, ypač muzikos terminai, galėtų būti ir tiesioginiai skoliniai (plg. Valeckienė 1967: 114).

Žodžiai su lotyniškos kilmės baigmenimis *-ario*, *-iere* (abu iš vėlyvosios lot. *-arius*) ir *-tore* (iš lot. priesagos galin. *-tore(m)*) pačių galūnių *-o* ir *-e* niekada neišlaiko. Tokiems žodžiams tradiciškai pridedamos atitinkamai galūnės *-ijus* ir *-ius* (*-ė*), pvz.: *impresario* > *impresarijus*, *scenario* > *scenarijus*, *cavaliere* > *kavaličius*, *accompagnatore* > *akompaniatorius*, *improvvisatore* > *improvizatorius*, *investitore* > *investitorius*, *registratore* > *registratorius*, *stiratore* > *stiratorius*. Liet. *kurjeris* nutolimas nuo šaltinio (it. *corriere*) aiškinamas prancūzų arba – veikiau – lenkų kalbos tarpininkavimu (plg. pr. *courrier*, lenk. *kurier*). Kartais nesisteningai *-iere* virsta *-jeras*, pvz.: *bersagliere* > *bersaljeras*, *gondoliere* > *gondoljeras*¹⁰.

Pavieniais atvejais it. vyr. g. galūnė *-o* pakeičiama liet. *-a*, pvz.: *contrabando* > *kontrabanda*, *mandolino* > *mandolina*, *mosaico* > *mozaika* (neabejotinai čia bus paveikusi kokia nors slavų kalba, plg. lenk. *kontrabanda*, *mandolina*, *mozaika*, rus. *контрабанда*, *мандолина*), dar rečiau liet. *-ė*, pvz., *grupè* (čia fonetinių kitimų seka gana sudėtinga: it. *gruppo* > pr. *groupe* [gru:p] > vok. *Gruppe* [gru:ppe] > liet. *grupė*, plg. Stammerjohann 2008 *sub voce*).

Kiek rečiau it. galūnė *-e* verčiama liet. *-ė*. Remiantis nurodytais dėsningumais ir LKIS duomenimis, galima teigti, kad tai daugiausia būdinga neseniai gautiems skoliniais, kurie į lietuvių kalbą galėjo patekti tiesiogiai, ypač per rašytinę kalbą. Išskyrus žodžius *dučė* (it. *duce*), *čičerone* (it. *cicerone*) ir *saltomortalė* (it. *salto mortale*), kiti italizmai, kur galūnė *-ė* verčiama iš *-e*, pradėti vartoti ar užfiksuoti žodynuose¹¹ visai neseniai, pvz.: *bienalė* < it. *biennale*, *kvadrienalė* < it. *quadriennale*, *trienalė* < it. *triennale*, *latė* < it. *latte*, *maskarponė* < it. *mascarpone*, *provolonė* < it. *provolone*.

Vardininko galūnė *-o* lietuvių kalbai nebūdinga. Kadangi ji nepritampa prie linksniavimo sistemos, skoliniai su originaliu *-o* turi būti paverčiami linksniuojamais, pridėjus lietuvišką galūnę *-as* (plg. KP G: 64). Dalis pripažįstamų (kodifikuotų) išimčių yra būtent skoliniai iš italų kalbos (plg. Pakerys 1991), tokie kaip *ažio* (it. *aggio*), *belkanto* (it. *bel canto*), *bruto* (it. *brutto*), *fiasco* (it. *fiasco*), *franko* (it. *franco*), *inkaso* (it. *incasso*), *kapričo* (it. *capriccio*), *maestro* (it. *maestro*), *moto* (it. *motto*), *neto* (it. *netto*), *saldo* (it. *saldo*), *salto* (it. *salto*), *solfedžio* (it. *solfeggio*), *storno* (it. *storno*). Teorinėje literatūroje nepavyko rasti argumentų, kodėl šie žodžiai neturėtų pereiti į linksniuoja-

¹⁰ Bet *gonfaloniere* > *gonfalonieras* (TŽŽ 2008).

¹¹ Kai kurie jų – nepaprastai retos vartosenos. Pvz., *kampanilė* (it. *campanile*) tik vieną kartą užfiksuotas *Lietuvių kalbos tekstyne*, o *kasonė* (it. *cassone*), *kolašonė* (it. *colascione*) – nė karto.

mųjų žodžių klasę. Ir iš tiesų *kapričas*, *maestras* ir *saldas* vartosenoje pasitai-ko, *lacas* ir *impresarijus*, kurie dar TŽŽ 1951 nelinksniuojami (*lāco*, *impresārio*), dabar morfologiškai įforminti. Nelinksniuojama, matyt, kai kur dėl retumo (*ažio*, *franko*, *inkaso*, *storno*), kai kur dėl senos vartojimo tradicijos (*bruto*, *fiasko*, *moto*, *neto*, *salto*) arba dėl semantinių priežasčių (*kapričo*, *solfedžio* lieka nelinksniuojami¹², kaip ir dauguma muzikos terminų).

ITALŲ KALBOS DAIKTAVARDŽIŲ SU KITOMIS GALŪNĖMIS ADAPTAVIMAS

Italų kalboje galūnė *-i* paprastai yra abiejų giminių daugiskaitos galūnė, kai vns. *-o*, *-e*. Žodžio daugiskaita gali būti skolinamasi, kai designatas yra žmonių grupė arba daiktai, kurie retai būna pavieniai. Iš pirmųjų minėtinės socialinės grupės, politinės ir pan. grupuotės (*čompiai*, *gibeliniai*, *gvelfai*, *la-dzaroniai*, *popolanai*) ir vienuolių ordinais (*celestinai*, *kamalduliai*, *oratorionai*, *pasionistai*); iš daiktų minėtini keli makaronų pavadinimai (*ravioliai*, *spage-čiai*), keletas raštų rūšių (*kredencialai*, *portolanai*) ir dar vienas kitas žodis (*grafitai*¹³, *pocolanai*). Kaip matyti iš pavyzdžių, kamiengalio priebalsio ko-kybės atžvilgiu neišryškėja jokio dėsningumo parenkant lietuvišką galūnę (it. *lazzaroni* gauna minkštąją *n*; it. *popolani* – kietąją *n*; it. *ravioli* gauna minkštąją *l*; it. *credenziali* – kietąją *l*). Itališka galūnė *-i* išlaikoma sveika – t. y. lietuviškai nesudaro dvibalsio – tik žodyje *konfeti* (plg. *confetti*)¹⁴.

Kartais adaptavimas remiasi originalo daugiskaitos forma, bet ji interpetuojama kaip vienaskaitos, pvz.: *broccoli* (it. vns. *broccolo*) – brokolis, *salami* (it. vns. *salame*) – saliamis ir, matyt, *paparazzi* (it. vns. *paparazzo*) – *paparacis*¹⁵. Galūnės *-is* parinkimas čia dėsningas, ja natūraliai pakeičiamas galinis nekirčiuotas *-i* (plg. Valeckienė 1967: 115).

Itališkų žodžių su vienaskaitos galūne *-i* nedaug. Skoliniai dažniausiai neseniai gauti, ir, išskyrus vieną kitą (*kiantis* < *chianti*, *papatačis* < *pappataci*), visi žymi gaminius, kurių itališki pavadinimai gauna galinį *-i* iš ga-

¹² Tiesa, kartais vartosenoje pasitaiško forma *solfedis*, išsivesta pagal analogiją su *-ia* kamieno žodžiais, interpretavus *solfedžio* kaip vns. kilm. (*solfedžio* < *solfedis* kaip *medžio* < *medis*).

¹³ Rekomendaciniame *Svetimžodžių atitikmenų sąraše*, patvirtintame VLKK 2011-04-07 protokoliniu nutarimu Nr. PN-4, siūloma daugiskaitos forma *grafičiai*. Red. pastaba.

¹⁴ DLKG₄ (p. 82) pateikia kaip norminį ir kai kurių kalbininkų kitur taisomą *spageti*.

¹⁵ Formų *paparacis* ir *paparacas* konkurencingumą yra nagrinėjusi L.Vaicekauskienė (2007: 178–179).

mintojo pavardės, plg.: *bugatis* < *Bugatti*, *feraris* < *Ferrari*, *kamparis* < *Campari*, *lamborghiniis* < *Lamborghini*, *martinis* < *Martini*¹⁶.

It. vns. *buttafuori* ‘scenos darbuotojas, teatro tvarkos prižiūrėtojas’ į lietuvių kalbą (*butaforija*) pateko per rus. *бутафория*. Reikšmė ‘scenos apstatymo reikmenys’ itališkai jis nevartojamas.

Galūnė *-u* (ppr. *-ù*) labai reta ir italų, ir lietuvių kalboje. Vienintelis užfiksuotas italizmas su galiniu *-u* yra neverstinas deserto pavadinimas *tiramisù*¹⁷.

Pavienis ir priebalsį žodžio gale turintis žodis *fiat* – iš akronimo FIAT (*Fabbrica Italiana Automobili Torino* „Turino italų automobilių gamykla“). It. mot. g. *fiat* pirmiau tapo prekės ženklu, paskui metonimiškai pradėjo žymėti bet kurį šios markės automobilį¹⁸. Kodėl liet. *fiatas* gavo galūnę *-as*, galima aiškinti įvairiai. Nesant aiškos originalo mot. g. galūnės, *-as* veikia ir kaip nežymėtoji galūnė, ir kaip būdingiausia lietuvių kalbos vyr. g. galūnė (plg. Valeckienė 1967: 128). Be to, fonetiškai *-as* yra dėsninga galūnė po kietojo priebalsio. Galiausiai, *fiatas* susijęs su hiperonimu *automobilis*, kuris taip pat yra vyriškosios giminės (plačiau apie svetimžodžių giminės suvokimą plg. Vaicekauskienė 2007: 170 tt.).

ORIGINALO IR SKOLINIO FORMŲ GIMINĖS IR SKAIČIAUS NEATITIKIMO ATVEJAI

Kaip minėta, perimant žodį, galūnės gramatinė reikšmė gali kisti dėl įvairių priežasčių. Besiskolinančioje kalboje viena ar kita galūnė gali neegzistuoti, būti reta arba turėti kitokią gramatinę reikšmę. Pavyzdžiui, lenkų, vokiečių, rusų kalbose priebalsinės galūnės būdingos vyriškai ir niekatračiai giminėms, todėl itališka balsinė galūnė dažnai numetama kaip nesisteninga. Kita vertus, kai skolinio giminė yra motyvuota, besiskolinančioje

¹⁶ Italų pavardės su galūne *-i* yra dažnos, tai tiesiog daugiskaitos forma. Pvz., *Ferrari* – iš it. tarm. *ferraro* ‘kalvis’.

¹⁷ Toks pavadinimas suprastinas perkeltine reikšme ‘pakelk mano nuotaiką’, ‘padėk atsigausti’ ir pan. Apie tai taip pat plg. Lanza 2010b.

Rekomendaciniame *Svetimžodžių atitikmenų sąraše*, patvirtintame VLKK 2011-04-07 protokoliniu nutarimu Nr. PN-4, siūlomi atitikmenys *tiramisas* 2, *tiramisù*. *Red. pastaba*.

¹⁸ Šiai metonimiškai vartojamų tikrinių vardų kategorijai vadinti būtų galima siūlyti naujažodį *ženklavardis*. Juo būtų žymimas registruotas prekės ženklas, firminis pavadinimas, atradėjo pavardė ar panašus žodis, tapęs bendrinis. Šią skolinių tipologiją pirmasis aprašė italų kalbininkas B. Migliorini (1927).

kalboje galūnė gali įgyti retesnę gramatinę reikšmę, pvz., liet. *Brigela, dučė, kazanova, podesta* ir *Pulčinelą*, visi žymintys vyriškosios lyties asmenis, neabejotinai ir yra vyriškosios giminės. Kai italizmas neadaptuojamas, giminės priskyrimo principai lietuvių kalboje gana aiškūs. Galūnė *-a* suprantama kaip moteriškosios giminės, *-o, -i, -u* – kaip vyriškosios¹⁹.

Kai skolinys gautas netiesiogiai, lietuviškai jis morfologiškai adaptuojamas nepaisant autentiškos originalo raiškos. Todėl giminės kategorijos neatitikimo atvejai paaiškintini tarpinėmis formomis, plg. it. mot. g. *torta* > rus. vyr. g. *торт* > liet. vyr. g. *tortas*, it. vyr. g. *violoncello* > rus. mot. g. *виолончель* > liet. mot. g. *violončėlė*, it. vyr. g. *mosaico* > lenk. mot. g. *mozaika* > liet. mot. g. *mozaika*, it. mot. g. *palafitta* > lenk. vyr. g. *palafit* > liet. vyr. g. *palafitas*, it. vyr. g. *brigantino* > pr. mot. g. *brigantine* > liet. mot. g. *brigantina*, it. mot. g. *porcellana* > vok. niek. g. *Porzellan* > liet. vyr. g. *porcelianas*.

Kai skolinys greičiausiai gautas tiesiogiai, dažniausiai per rašytinę kalbą, itališkos pagrindinės vyr. ir mot. g. galūnės *-a* ir *-o* prilyginamos atitinkamoms lietuviškosioms *-a* ir *-as*, plg. *mafia* > *mafija*, *mozzarella* > *mocarela*, *cappuccino* > *kapučinas*, *espresso* > *espresas* ir t. t.²⁰ Tik verčiant italų kalbos abiejų giminių galūnę *-e* lietuviška *-ė*, kuri paprastai būdinga moteriškajai giminei, atsiranda giminės neatitikimų. Štai jau kodifikuotas sūrio pavadinimas *maskarponė* akivaizdžiai paremtas itališka rašyba (plg. *mascarpone*), nors itališkas žodis yra vyriškosios giminės, o kamiengalio kietasis garsas (čia [n]) geriau atitiktų galūnę *-as*, be to, forma *maskarponas* (ir taip pat *provolonas*, iš it. *provolone*, ir reti *kolašonas*, *kesonas*) dėl baigmens *-one* kur kas geresnė taip pat sistemos atžvilgiu ir tinka prie jau esamų *balkonas* (< it. *balcone*), *frontonas* (< it. *frontone*), *kartonas* (< it. *cartone*), *trombonas* (< it. *trombone*) ir *vazonas* (< it. *vasone*)²¹. Dar daugiau abejonių kelia it.

¹⁹ Skoliniams iš kitų kalbų, kur balsinės galūnės nedažnos, giminės priskyrimo principai sudėtingesni (plg. Vaicekauskienė 2007: 170 tt.).

²⁰ Tai taikoma ir simboliniams pavadinimams, plg. R. Vaskelaitės pastabą: „galima pastebėti polinkį su tais simboliniais pavadinimais, kurių baigmuo primena moteriškosios giminės daiktavardžių galūnę, vartoti moteriškosios giminės būdvardžius. [...] šie pavyzdžiai jau tikrai rodo tam tikrą sintaksinį simbolinių daiktavardžių giminės reiškimą: [...] *Mirė mafijos bosas T.B., pirmasis atsukęs nugarą liūdnei pagarsėjusiai Sicilijos „Cosa nostra“ ir papasakojęs teisėsaugos organams jos paslaptį* R 2000 12 29“ (Vaskelaitė 2003: 47).

²¹ *Maskarponas* sistemingesnis ir atsižvelgus į žodžių darybos dėsnius. Baigmuo *-one* italų kalboje iš tiesų yra augmentatyvinė (didinamoji) priesaga. Taip pat kaip it. *cartone* (iš *carta* ‘popierius’ + *-one*) yra ‘didelis, storas popierius’, it. *trombone* (iš *tromba* ‘trimitas’ + *-one*) yra ‘didelis trimitas’ ir it. *vasone* (iš *vaso* ‘vaza’ + *-one*) yra ‘didelė vaza’, žodis *mascarpone* (senoji forma: *mascherpone*, kuri iš *mascherpa* ‘liesas varškės sūris’ + *-one*) reiškia „stambus, riebus *mascherpa* sūris“.

vyr. g. *latte* ‘pienas’ adaptavimas *latė*. Bet klausimas čia ne tas, ar tinkamai parinkta galūnė, bet ar iš viso tokio skolinio lietuvių kalbai reikia²².

Skaičiaus kategorijos neatitikimo atvejai reti. Be minėtų tokių skolinių, kaip *brokolis*, kur italų k. daugiskaita yra lietuvių k. vienaskaitos formos pamatas (prie jų dar galima pridėti liet. *pomidoras* > sen. it. dgs. *pomi d'oro* ‘auksiniai obuoliai’), skaičiaus neatitikimą rodo tik gan retas žodis *maremai* (iš it. vns. mot. g. *maremma* ‘pelkėtas kraštas Tirėnų jūros pakrantėje’)²³.

KITŲ KALBOS DALIŲ MORFOLOGINIS ADAPTAVIMAS

Kadangi daugiausia skolinių atsiranda iš poreikio įvardyti naują realiją, fizinę daiktą ir pan., kitų kalbos dalių italizmų mažai pasitaiko. LKIS duomenimis, daiktavardžiai sudaro 84,4 proc. visų italizmų lietuvių kalboje, o kiti kaitomieji žodžiai vos apie 2 proc.²⁴. Iš pastarųjų svarbiausi yra du skaitvardžiai – *nulis* (iš it. *nulla* ‘nulinis dydis’ per vok. *Null*) ir *milijonas* (iš it. *milione* ‘didelis tūkstantis’, tikriausiai per vok. *Million*). Kaip matyti, jie dėsningai buvo adaptuojami: prie minkštojo kamiengalio *l* pridėta galūnė *-is*, prie kietojo *n* – galūnė *-as* (plg. kas anksčiau pasakyta apie daiktavardžius).

Skolinti būdvardžiai taip pat reti. Rasta tik *grandiozinis* arba *grandioziškas* (plg. it. *grandioso*), *makaroniškas* (plg. it. *maccheronesco*, *maccheronico*), *merkantilinis* (plg. it. *mercantile*), *pastozinis* arba *pastoziškas* (plg. it. *pastoso*). Būdvardžių priesagos *-inis*, *-iškas* lietuvių kalboje dariausios (plg. DLKG₄ 207–210), todėl šis morfologinis įforminimas dėsningas. Neatmestina, kad pati priesaga *-iškas* galėtų būti giminiška it. *-esco* ir *-ico* (plg. Skardžius 1943: §96).

Veiksmažodžių į LKIS įtraukta dvylika²⁵. Tiek galimi autonomiškai lietuviški vediniai iš skolinių (pvz.: *inkaso* > *inkasuoti*, *koncertas* > *koncertuoti*, *tara* > *taruoti*), tiek tikri skoliniai gauna priesagą *-uoti*²⁶. Iš tiesų vienin-

²² Šis pieno ir kavos gėrimas itališkai vadinasi *caffelatte* (taip pat *caffellatte* arba *caffè e latte*), ne *latte*. Tai tiesiog kava su pienu, arba pienas su kava (pastarasis gal tikslesnis variantas, nes į jo sudėtį pieno įeina daugiau nei kavos). Reikia manyti, kad liet. *latė* (iš pradžių vartotas – ir dar kai kur pasitaiko – morfologiškai neįformintas, fonetiškai nepagrįstas pavadinimas *latė*) tebuvo *caffè e latte* trumpinys, nes vienas žodis *latte* reiškia pieną, o ne pieno ir kavos gėrimą.

²³ *Maremai* pirmą kartą užfiksuota iš rusų kalbos verstame TŽŽ 1969. Tikslesnė buvo TŽŽ 1936 pateikta *marema*.

²⁴ Likę maždaug 14 proc. yrarieveiksmiai (rasta 120) ir jaustukai (rasta 6). Didelįrieveiksmių skaičių lemia muzikos terminijos skolinių, reiškiančių atlikimo nuorodas, gausa.

²⁵ Apie keblumus kildinant ir klasifikuojant veiksmažodžius žr. Lanza 2010a: 84.

²⁶ Atrodo, kad *-uoti* – dažniausia visų skolinių veiksmažodžių priesaga (plg. Vaicekauskienė 2007: 196).

telis *balotiruotis* neturi lietuviško pamatinio žodžio, todėl nekyla abejonių, kad jis – skolinys. Prancūzų perimtą iš italų, lietuviai jį gavo iš rusų kalbos (plg. it. *ballottare* > pr. *ballotter* > rus. *баллотироваться*). Dabartinė nusistovėjusi sangrąžinė forma (vietoje TŽŽ 1936, TŽŽ 1951 teikiamos *balotiruoti*) arba pasidaryta reikšmės analogijos su *kandidatuotis* pagrindu, arba veikiau nusižiūrėta iš rusų.

Pavienė žargoninė veiksmažodžio forma *kapiš* (kartais *kapisch*, *capisc*) veikiausiai paimta iš Amerikos anglų kalbos grasinamojo žodžio *capeesh* [ka'pi:ʃ], kuris kilęs iš it. esam. laiko 2-ojo asmens *capisci* [ka'piʃi] (bendratis *capire* „suprasti“). Šiaip ar taip, šią formą būtų geriau laikyti jaustuku, nes morfologiškai ji neįforminta²⁷.

APIBENDRINIMAS

Per visą istorijos laikotarpį Lietuvos žemei esant galingesnių arba nors gyventojų skaičiumi pranašesnių kaimynų apsuptyje, ryšių tarp lietuvių ir geografiškai tolimos italų kalbos ilgą laiką negalėjo būti, nebent atsitiktinių, netiesioginių. Tai įrodo ir kalbos duomenys. Italų kalbos skoliniai patekdavo į lietuvių kalbą per tarpininkes, iki XIX a. – per lenkų ir vokiečių, vėliau – per rusų kalbą. Morfologinis italizmų įforminimas vyko gana dėsningai, pagal aiškius fonetinius kriterijus (daugiausia atsižvelgiant į žodžio galūnę arba kamiengalio fonetines ypatybes) ir paprastai nesiremiant originalo forma. Kitų kalbų veikiami italizmai įgydavo naujų kalbinių požymių, pagal kuriuos dabar dažnai galima atskleisti skolinių kelią į lietuvių kalbą²⁸.

Italų ir lietuvių kalbų sistemų gretinimas svarbus norminant ne seniai įsitvirtinusius ir jau plačiai vartojamus skolinius, o naujuosius, kurie dar nepateko į norminamuosius žodynus. Dabartinės technologijos ypač sparčiai kalbų sąveiką ir žodžiai originalo forma iš vienos kalbos į kitą gali patekti greitai ir tiesiogiai. Todėl reikia manyti, kad kalbų tarpininkių vaidmeniui lemta nublankti, o tokia padėtis ypač aktualina skolinių adaptavimo klausimą.

²⁷ Tai leidžia analogija su kitu italizmu *basta*, kuris, jau netekęs ryšio su veiksmažodžiu, kalboje iš esmės funkcionuoja kaip jaustukas. Galūnė *-a* net itališkai beveik nebesuvokiama kaip veiksmažodžio *bastare* ‘užtekti’ esamojo laiko 3-iojo asmens (*basta!* reiškia *užtenka!*) galūnė.

²⁸ Taip pat galima nustatyti, per kurią kalbą skolinys neatėjo. Pavyzdžiui, kadangi įrodyta, kad po minkštojo kamiengalio *-l* dedama lietuviška galūnė *-is*, tada neabejotinai *cokolis* į lietuvių kalbą atėjo per rusų (*цоколь*), o ne per lenkų (plg. *cokół*) kalbą.

Nors nusistovėjusios skolinių lietuvinimo gairės ir santykinis italų ir lietuvių kalbų galūnių sistemų suderinamumas palengvina morfologinį adaptavimą, tačiau negalima suformuluoti mechanškai taikytinų taisyklių. Jeigu, ištyrus skolinio reikšmę ir vartoseną, tampa aišku, kad be jo lietuviškai neįmanoma išsiversti, galūnės parinkimo procesas turi būti glaudžiai siejamas su fonetinės žodžio sandaros (todėl kartu ir rašybos) sulietuvinimu. Deja, ne visada pakanka laiko, išteklių ir žinių, todėl net VLKK rekomendaciniuose sąrašuose skelbiamas vienas kitas visiškai netikusiai adaptuotas svetimžodis²⁹.

Vienintelis būdas veiksmingai tvarkyti svetimžodžių adaptacijos klausimus – stiprinti kalbos normintojų ir užsienio bei lietuvių kalbų specialistų bendradarbiavimą.

LITERATŪRA

- DLKG₄ 2006: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Red. V. Ambrazas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Fraenkel E. 1962–1965: *Litauisches etymologisches Wörterbuch* 1–2, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag; Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht.
- KP G 2002: *Kalbos patarimai. Gramatinės formos ir jų vartojimas*. Sud. R. Mičiūnaitė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Lanza S. 2010a: *Italų kilmės žodžiai (italizmai) ir jų adaptacija lietuvių kalboje* [Daktaro disertacija]. Kaunas.
- Lanza S. 2010b: Dėl trijų skolinių iš italų kulinarijos. – *Kalbos kultūra* 82, 308–316.
- Migliorini B. 1927: *Dal nome proprio al nome comune*, Firenze: Olschki.
- Pakerys A. 1991: *Tarptautinių žodžių kirčiavimas*, Kaunas: Šviesa.
- Skardžius P. 1943: *Lietuvių kalbos žodžių daryba*, Vilnius: Lietuvos mokslų akademija, Lietuvių kalbos institutas.
- Stammerjohann H. 2008: *Dizionario di italianismi in francese, inglese, tedesco*, Firenze: Accademia della Crusca.
- TŽŽ 1936: *Tarptautinių žodžių žodynas*, Kaunas: Sakalas.
- TŽŽ 1951: *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- TŽŽ 1969: *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius: Mintis.
- TŽŽ 2008: *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius: Alma littera.
- Vaicekauskienė L. 2007: *Naujieji lietuvių kalbos svetimžodžiai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

²⁹ Į tokių skolinių, kaip *tiramisas*, *čiabata*, *karpačas*, *latė*, *fokačija*, adaptavimą šio straipsnio autorius yra mėginęs atkreipti dėmesį tiek viešai (plg. Lanza 2010b), tiek susirašinėdamas su kalbos norminimo institucijos specialistais.

- Valeckienė A. 1967: Kitų kalbų kilmės žodžiai lietuvių kalbos morfologinėje sistemoje. – *Lietuvių kalba tarybiniais metais*, Vilnius: Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 108–128.
- Vaskelaitė R. 2003: Nelietuviškų nekaitomų žodžių sintaksiniai vaidmenys. – *Kalbos kultūra* 74, 43–52.
- VV TŽŽ 2007: Vaitkevičiūtė V. *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius: Žodynas.

Gauta 2011 11 15

MORPHOLOGICAL ADAPTATION OF ITALIAN LOAN WORDS IN LITHUANIAN

Summary

The paper overviews Italian loan words adopted in Lithuanian from the point of view of morphological adaptation. The lexis borrowed from Italian is discussed considering Italian inflections and illustrating the periods when the loan words were adopted, highlighting regular morphological changes, discussing several problematic issues. Most of loan words are nouns; they are introduced alongside the features of morphological adaptation of other parts of speech as well. Previous research into the lexicon and a large number of examples demonstrate that the adaptation of Italian loan words has been rather smooth and regular, following certain established phonetic criteria (mostly phonetic peculiarities of inflections and stem-final elements); usually without reference to the original form. In the course of time, under the influence of intermediate languages, mainly Slavic, Italian loan words have acquired linguistic features, which now often help identify their way to the Lithuanian language. However, modern technological developments have eased the interaction between languages, which is why the role of intermediate languages tends to decrease. Hence the question of adapting loan words becomes topical. The paper argues that attempting to cope with the issues of adapting new loan words, more research is needed into the phonetic and morphological features of the word in the language of origin. For that purpose, specialists of Lithuanian and other languages should work together.

KEY WORDS: adaptation of loan words, morphological adaptation, Italian loan words.

STEFANO M. LANZA

Vytauto Didžiojo universitetas

K. Donelaičio g. 52-206, LT-44244 Kaunas

s.lanza@hmf.vdu.lt